

סקירת ספרים חדשים

בעריכת ניסים כהן

קולות – עוני חדש בישראל

עמיה ליבליך

חיפה: הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה והוצאת פרדס. 2017.

292 עמודים

סקרה: רבקה תובל-משיח¹

את מחקרה של עמיה ליבליך, החוקרת היבטים שונים בחברה הישראלית מנקודת מבט פסיכולוגית וחוייתית, אני מכירה שנים רבות, מאז כתבתי בהנחייתה את עבודת הדוקטור שלי. באותה תקופה, שנות ה-90, הייתי שותפתה למחקר שבהן בין היתר חוויות של נידודות חברתית וכלכלית בקרב ישראלים בני דור שני להגירה. אחד הממצאים המרכזיים שלנו היה שלמרות קו זינוק משפחתי וכלכלי מוחלש, הגיעו רוב הנחקרים שראינו לרווחה כלכלית ומעמדית מרשימה בהשוואה לדור של הוריהם.

היום, כעבור 25 שנה, משמיעה ליבליך בספרה החדש **קולות** את קולותיהם של ישראלים המתמודדים עם נידודות הפוכה: נשים וגברים ילידי הארץ, שהחלו את חייהם בנקודת זינוק כלכלית נוחה, זכו להשכלה גבוהה ולהזדמנויות תעסוקתיות, לעתים זכו גם להצלחות כלכליות, ולמרות זאת חיים בעוני, שקועים בחובות, ואינם מצליחים לאזן את תקציבם.

ליבליך הנשענת במחקרה על הפרדיגמה ההבנייתית (המוצגת בפרק המבוא על המחקר הנרטיבי, ששימש כמסגרת מושגית למחקר שבבסיס הספר) בחרה להשאיר למרואייניה את האפשרות להגדיר את עצמם. תודעת העוני מעניינת אותה יותר מאשר הגדרות אובייקטיביות של עוני וגבולותיו. התמונה העולה מהראיונות מורכבת: מצד אחד עוני הוא עוני, וגם הקולות העדכניים העולים מהראיונות מתארים עוני אובייקטיבי, כפי שהוא מוגדר בקריטריונים היבשים; כזה המתבטא בחובות עתק לבנק, באי יכולת "לגמור את החודש", בחזרה של אנשים לבית ההורים באמצע החיים ועוד. מהצד האחר מובאים בספר ביטויים לא מעטים של

1 רבקה תובל-משיח, המחלקה לפסיכולוגיה והתוכנית ללימודי מגדר, אוניברסיטת בר אילן.

עוני יחסי, כזה המוגדר דרך העדר משאבים ואיכות חיים בהשוואה לאלה המקובלים בישראל ובסביבתם של המספרים, ובעיקר בהשוואה לתקופות מוקדמות בחייהם של המרוויינים עצמם, המתייחסים לחוויית ההעדר מתוך ההיכרות עם חוויית השפע. כך אומרת מיכל, בת 33 (עמ' 92):

לקח לי זמן להתרגל לעניין הזה שאני ענייה. אבל אני ענייה! כלומר מצאתי את עצמי בעבודה האחרונה שלי כשחופשי חודשי שלי נגמר בראשון לחודש. אבל אני עוד לא יכולה להטעין כרטיס חדש, כי זה עולה 158 שקלים, ובאחד לחודש אין לך מאיפה להוציא 158 שקלים! [...] אז אני הולכת ברגל לעבודה. תחשבי; זו ההגדרה של עני חדש: אני הולכת לעבוד, אבל אין לי כסף לאוטובוס לעבודה.

ואולם בדרך המדגימה היטב את אחת הטענות המרכזיות של הגישה הנרטיבית שליליך מקדמת במחקרה, מספרים שונים מפרשים באופנים שונים לגמרי אותה מציאות של חוויית עוני והעדר. ליבליך מביאה בספר את סיפוריהם של 21 מרוויינים, המקובצים בשלושה פרקים: **הסובלים בבושה** הם אלה המתמודדים עם העוני לבד, מתוך תחושה כבדה של ייאוש, בדידות ובושה; **הנאבקים בשיטה** מאוגדים בקהילות שכונתיות וחברתיות, ובעלי תודעה אופטימית ופוליטית, המכוונת למחאה נגד המוסדות ולמאבק בשיטה הכלכלית הנהגת; **על הגבול הדק** מצויים אלה הנעים בין שני קצוות החוויה. בפרק נוסף מביאה ליבליך את עיקרי ממצאיה מראיונות עם מספר הורים לצעירים הנמנים עם קבוצת ההתייחסות שהספר עוסק בה.

כך אותה מציאות הנראית כה דומה לצופה מן הצד מתפרשת דרך שני נרטיבים שונים לחלוטין. חלק מהמרוויינים חווים בושה והשפלה, מתמודדים דרך הסתרה וייאוש ובודדים מאוד בעוניים, והאחרים, שמציאות חייהם האובייקטיבית נשמעת דומה לחלוטין, חיים מתוך תודעת שפע, אינם מתביישים, והרגש המרכזי בסיפוריהם הוא הכעס על המדינה; הם אף חלק מקהילה שחולקת גם את המחאה וגם את ההתמודדות.

בפרק האחרון מסכמת ליבליך את תובנותיה בנוגע לסיבות ולמהלכים העשויים להוביל לעוני מהסוג ה"חדש". היא מתייחסת לייצוג הגבוה בין המרוויינים של נשים, של אלה שבחרו במקצועות הטיפול, שאינם זוכים לתגמול ראוי, של אלה שעברו אירועי דחק או משבר או שחסרה להם מעטפת משפחתית. מתוך קריאת הספר עלה בדעתי המונח "שוליים" (margins) שטבע ריצ'רד סוונסון (Swenson, 2004). הוא טען שבקצב החיים הנוכחי אנו חיים על הקצה בכל מובן שהוא, אבל יכולים לתחזק קיום סביר, כל עוד לא נכנס לחיינו אירוע בלתי צפוי, המשבש אותם כליל. כאשר יש לנו שוליים (כלומר משאבים, ולו פעוטים, של זמן, כסף או תמיכה חברתית), יכולתנו לעצור את הסערה שמחולל משבר טובה ויעילה הרבה יותר. אבל כשאין לנו שוליים, התוצאה שונה (עמ' 44):

When we have no margin and our limits have been exceeded; when we are besieged by stress and overload; when our relational life is ailing; when it seems the flood of events is beyond our control; then problems take on a different dimension. One at a time they are perhaps manageable. But they just won't stand in line. Instead, they mound up suddenly and then bury us without warning.

במובנים רבים זו התמונה שעולה מהספר; ברבים מהסיפורים מצטיירת תמונה של שמירה על איזון, גם אם בקושי, עד לרגע או לתקופה שבהם השוליים נמחקים, בגלל גירושין, בגלל הרעה במצב הבריאות, בגלל חיסולם של חסכוניות ועוד כיוצא באלה. במצב כזה נשארים המספרים נטולי שוליים לחלוטין, יכולתם להתגבר על ההידרדרות שהחלה נחלשת עוד יותר, ואז הם נדחפים עמוק יותר לתוך העוני.

בין יתר הנושאים שליבליך מתייחסת אליהם בפרק המסכם היא נוגעת בשאלה מי "אשם" במצב, ונעה ברגישות בין רעיונות וכיוונים שונים. אך אולי בשל הרגישות והרצון לא לפגוע במרואייניה, אין היא מתייחסת לנקודה חשובה שמרואייניה מעלים כסיבה אפשרית להתגלגלותם לעוני, סיבה מרתקת בעיני בהקשר הפסיכולוגי: הטענה שחזרה ועלתה אצל רבים מהמספרים היא ש"מעולם לא לימדו אותי לחשוב במונחים כלכליים", כלומר הם לא צוידו בכלים המאפשרים התנהלות מיטיבה כמבוגרים, ולכן הבנתם הייתה כללית ואמורפית. במקום הכנה כלכלית הפנימו אצלם את המסר "חפשו את מה שמעניין אתכם ויתן לכם הרגשה טובה או משמעות"; כלומר: כשבחרו מקצוע, קיבלו הצרכים הפסיכולוגיים של רבים מהמרואיינים – עניין, סקרנות, התחדשות ומימוש עצמי – עדיפות על פני שאלות של תכנון כלכלי או רווח פיננסי, ובמקרים רבים מימושם מוביל לשוקת שבורה במובן הכלכלי. במונחי תיאוריית הצרכים של מאסלו יצאו המספרים, שרבים מהוריהם נאבקו על צורכי קיום בסיסיים ועל התבססות, מנקודת זינוק שאפשרה להם לממש צרכים גבוהים יותר בסולם, הנוגעים למימוש עצמי ולמשמעות, אך מצאו עצמם גולשים במדרון ונדרשים לחזור ולנסות לתת מענה לצורכי הקיום הבסיסיים.

הספר נחתם באפילוג על עוני כלכלי, שכתב אלדד שידלובסקי, המביא הסברים שונים לעוני, ולפערים הנובעים ממגדר ומגיל.

הייתי שמחה לראות התייחסות רפלקטיבית רחבה יותר של ליבליך למיצובה כחוקרת מבוססת החוקרת עוני חדש, לסיבות שהביאו אותה לחקור דווקא נושא זה, לאופן שבו טיפלה בחוויה המורכבת של מפגש עם המרואיינים, כשהיא זרה לחווייתם בשל היותה בת דור אחר ומבוססת כלכלית. לאורך הספר היא משתפת בתחושות האשמה שהיא חשה אל מול הייאוש שמביעים חלק ממרואייניה, אבל הניתוח יכול היה להתעשר על ידי התייחסות רבה יותר לרבדים שבהם עיצבו ההבדלים בינה לבין משתתפי מחקרה את הדיאלוג ביניהם או את פרשנותה לסיפורים ששמעה.

הספר מרתק, והסיפורים מביאים ברגישות ומתוך אמפתיה את הקולות השונים המרכיבים את המציאות הכלכלית של רבים מהישראלים כיום. הוא יעניין מגוון קוראים בציבור הישראלי, סטודנטים, חוקרים והקהל הרחב, ובעיני יש בו פוטנציאל לשאלות מחקר מרתקות רבות שניתן להמשיך ולחקור; למשל: האם תופעת העוני החדש יציבה או שהיא פרק בדרך ליציבות כלכלית? מתי כן ומתי לא? מה תפקידה של הקהילתיות בחיזוק ההתמודדות המעשית והרגשית עם החסר? מה הם ההיבטים המגדריים האחראים לשקיעתן של נשים כה רבות בעוני?

מקורות

Swenson, R. A. (2004). *Margin: Restoring emotional, physical, financial, and time reserves to overloaded lives*. Colorado Springs, CO: NavPress.

למידה מהצלחות: מהדרה ליחסי גומלין

יונה מ' רוזנפלד

תל אביב: הוצאת רסלינג, 2017. 190 עמודים

סקר: רוני סטריאר¹

גילוי נאות: מחבר הספר, יונה רוזנפלד, הוא חבר אישי ומורה אהוב של הסוקר. יתרה מזו, כשם שהשפיע על דורות רבים של עובדים סוציאליים בקהילה המקצועית והאקדמית בישראל, כך השפיע המחבר עמוקות על הסוקר. אולם על פי תורתו של רוזנפלד אין בחוסר האובייקטיביות של כותב שורות אלה כל פגם. אדרבה, אי נייטרליות היא בעיניו נקודת מוצא הכרחית של כל קשר אנושי ומקצועי. דווקא ההתייצבות הרגשית והמוסרית הגלויה לצדם של בני אדם היא בעיני רוזנפלד ערובה ליחסי גומלין בכלל ולקשר מקצועי עם אנשים החיים בהדרה ובעוני בפרט. יונה רוזנפלד הוא פרופסור אמריטוס לעבודה סוציאלית, אחד האבות המייסדים של העבודה הסוציאלית בישראל והזוכה הראשון בפרס ישראל לעבודה סוציאלית. בספר זה הוא מתאר את חייו ואת עשייתו המקצועית. כמו במעשה הפירה ארכיאולוגית, הספר בנוי משכבות שונות המשולבות זו בזו; כל שכבה חושפת מרכיב עיקרי בחייו ובעשייתו.

השכבה הראשונה של הספר היא השכבה האוטוביוגרפית. בה הוא מספר את קורות משפחתו, על עלייתם מגרמניה הנאצית לפלסטין-ארץ ישראל, ערב פרוץ מלחמת העולם השנייה. דרך סיפור עליית המשפחה מתואר היסוד האישי, האידיאולוגי וההיסטורי של הצינונות, לא כתנועה משיחית, לא כתנועה המבקשת לגאול דת, תרבות או טריטוריה, אלא כתנועה להצלת המשכיותו של העם היהודי. לצד האמירה ההיסטורית, המחבר מדגיש בשכבה זו את מרכזיותה של ההורות בעיצובו שלו ושל היחיד בכלל. בולטת בה מחויבותו לחשיבה הפסיכואנליטית, המייחדת לחוויות הראשוניות בילדות מקום מרכזי בעיצוב אישיותו של היחיד. רוזנפלד מסביר את מחויבותו לתפיסה הפרוידיאנית בהכרח האנושי של התודעות האדם לעצמו. לימוד האדם את עצמו והעמקת התודעותו אל עצמו, הבאים לידי ביטוי בפרקטיקה הקלינית הפרוידיאנית, מאפשרים לאדם להיות נאמן לעצמו ולאחר, נאמנות שהיא, בעיני רוזנפלד, הבסיס לקיום אנושי אותנטי וסולידרי.

1 פרופסור חבר בבית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטת חיפה. משמש כראש המרכז הבינתחומי לחקר העוני והדרה חברתית, ראש המגמה למנהיגות ושינוי חברתי בתוכנית תואר שני בעבודה סוציאלית, ממונה אקדמי על תוכנית הדגל למאבק בהדרה וקידום סולידריות חברתית של אוניברסיטת חיפה, ממונה אקדמי על תוכנית שותפות חיפה להתרת שרשרת העוני. תחומי ההוראה והמחקר שלו הם עוני והדרה חברתית, עבודה סוציאלית ביקורתית, שותפויות אקדמיה-קהילה ואבהות.

השכבה השנייה של הספר עוסקת בהתפתחות המקצועית והאינטלקטואלית של המחבר, תחילה כתלמיד תיכון בירושלים, ולאחר מכן כסטודנט לעבודה סוציאלית ב-London School of Economics באנגליה בשנים שלאחר סיום מלחמת העולם השנייה. בהמשך מתואר מסעו המקצועי כחייל המשרת כעובד סוציאלי פסיכיאטרי בחיל הרפואה, ומאוחר יותר כעובד סוציאלי בתחנה לבריאות הנפש בירושלים ובטיפות החלב. השכבה השלישית עוסקת במהות מקצוע העבודה הסוציאלית. המחבר מתאר את חוויותיו כדוקטורנט באוניברסיטת שיקגו בין השנים 1955-1961 ואת הצטרפותו עם סיום לימודיו לבית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטה העברית. השכבה הרביעית מציגה את המתודולוגיה שפיתח המחבר, **למידה מהצלחות**, ואשר ספר זה נושא את שמה. במסגרתה הוא מתאר שבעה מקרי הצלחה שבאמצעותם הוא מבקש להציג את עיקרי תורתו. חקרי לימוד אלה עוסקים בריבוי נושאים ואוכלוסיות, כגון פרחי טיס, מלחים בצי הסוחר, הורים לילדים נזקקים, בני אדם ששרדו אסונות, תושבים יהודים שפוננו מסיני ועזה.

השכבה החמישית והאחרונה עוסקת במפגש רב המשמעות של המחבר עם אנשי תנועת העולם הרביעי, ATD. תנועה זו מאגדת בתוכה אנשים החיים בעוני קיצוני ואנשי מקצוע ומתנדבים שכרתו עמם ברית למען צמצום העוני בעולם. לאורך הספר אנו נחשפים לחוויותיו ולתובנותיו של המחבר מתוך הדיאלוג אישי שהוא מנהל עם חייו האישיים והמקצועיים. סיפור חייו של רוזנפלד, כפי שבא לידי ביטוי בספר, הוא סיפור עשיר, מגוון ועם זאת מלא ניגודים ומתחים; הוא עצמו מודע אליהם (עמ' 73): המחבר, פרופסור שזכה להכרה ובעל מוניטין, רואה עצמו כאאוטסיידר נצחי. הוא מתאר את עצמו כציוני המכיר בלגיטימיות של הנרטיב הפלסטיני. הוא אנליטיקאי המסתובב ארבעה עשורים עם אקטיביסטים הנאבקים בעוני בעולם. אלה הם רק חלק מהמתחים ומהניגודים המתוארים בספר. האם יש ציר תיאורטי כלשהו המגשר בין כל החלקים האלה? האם יש דבק כלשהו שמסוגל להדביק יחדיו את "הפיסות החמקניות" (fugitive pieces), המסתרות בשכבות חייו, שיגשר בין המרחב האינטר-פסיכי, נטול ההקשר המעמדי, הכה לא פוליטי של החשיבה הפסיכואנליטית הקלסית, שרוזנפלד עדיין דבק בה, לבין העקרונות הקולקטיביים של המאבק לצדק חברתי, המאפיינים את התנועות החברתיות של אנשים החיים בעוני? איך ניתן לגשר בין יחסי הכוח הלא-שוויוניים וההיררכיים של המטפל הפסיכו-דינמי במערך הקלאסי לבין ההטפה לשותפות שוויונית המרכזית כל כך בכתביו? כיצד למתוח קו ישיר בין עקרונות של למידה מהצלחות לבין אוסף חוויות התבוסה המבניות של אוכלוסיות מודרות שעמן קשר רוזנפלד את ייעודו המקצועי? כיצד מגשרים על פני התהום המושגית שפער המחבר עצמו בין תפיסותיו האינדיבידואליות, הפסיכו-דינמיות לבין מחויבותו לתפיסות חברתיות ופוליטיות?

רוזנפלד רואה בנטייתו האונטולוגית של האדם לרקום יחסי גומלין (reciprocity) את חוט השני העובר בין כל חלקי תורתו. יחסי גומלין בעיניו הם המענה לתופעת ההדרה. חייו, כפי שתיאר אותם בספרו, הם עדות לכך שניתן לנהל יחסי גומלין. הם באים לידי ביטוי ביחסים

בין המחבר להוריו ולמשפחתו, בינו לבין מטופליו, בינו לבין מוריו ועמיתיו ובינו לבין עמו, ארצו והתקופה ההיסטורית שהוא חי בה. זהו ספר חשוב, כי דרך פיתוח עקרונות של מתודולוגיה מקצועית אופטימית, הרואה בהצלחה דבר אפשרי, גם בעולם כאוטי וחסר היגיון כעולמנו, ודרך מסע אישי, מקצועי ואקדמי מרתק הוא מתאר את קווי המתאר המורכבים של התקופה, של מקצוע העבודה הסוציאלית ושל עולם מוכה מלחמה ואי שוויון. ספרו של יונה רוזנפלד הוא הזמנה לעובדים סוציאליים ולאנשי מקצוע בכלל להמציא מחדש את חייהם האישיים והמקצועיים כסיפור הצלחה ולהטביע את חותמם על העת הזו.

Caring Democracy: Markets, Equality, and Justice

Joan C. Tronto

New-York: New York University Press. 2013. 228 pages

סקרה: אורלי בנימין

התרגום המילולי של כותרת ספרה של טרונטו (Tronto), *Caring Democracy*, הוא **הדמוקרטיה המטפלת**, אבל כדאי לתרגמה לעברית חופשית יותר במשמעות "הדמוקרטיה שלצדך", גם בשל הביטוי שטבעה "caring with". ביטוי זה מלמד שהטיפול הראוי הוא תהליך המתבסס על יחסים ועל התייבות לצדם של הזקוקים לטיפול. תרגום זה גם מבהיר את הקשר בין טיעוניה של טרונטו לבין העבודה הסוציאלית הביקורתית והעבודה הסוציאלית מודעת העוני, וטיעוניה, כמו טיעוניה של מיכל קרומר-נבו, מניחים שירותי טיפול שבמרכזם ניצב הדיאלוג בין מטופלים למטפלים. גם טיעוניה, כמו טיעוניה העבודה הסוציאלית מודעת העוני, מבלטי שכשעקרונות השוק, על טיעוניה הרווחיות והחסכנות המזינים אותם, משתלטים על הפעולה המדינתית ועל החוזים האזרחיים-המגדריים בני זמננו, עקרונות הטיפול המחוייב והדיאלוגי עלולים להתפוגג. אותם עקרונות שהעמידה טרונטו בספרה על האתיקה הפוליטית של הטיפול נחלשים, כשעקרונות השוק משתלטים על השירותים החברתיים, ולכן בספרה הנוכחי ביקשה טרונטו להעמיד סדר פוליטי המגן על הזכות לטיפול ועל הזכות לקבל טיפול איכותי. ג'ואן טרונטו מוכרת לחוקרות פמיניסטיות בישראל בעיקר בשל עבודתה המוקדמת בנושא האתיקה של הטיפול שבה ניסחה את ארבעת עקרונות הטיפול הנוגעים לצורך של האחרים: תשומת לב; אחריות; מיומנות (היכולת והרגישות לדעת מהי התגובה הנדרשת); היענות לצורך (הנגשת המענה). דיונה של טרונטו באתיקה של הטיפול הוא פיתוח של טיעוניה של גיליגן בדבר האיכויות הנשיות הנחקקות בתהליך ההשתלבות במרחבים מוסדיים וארגוניים הגמוניים.

בספרה **הדמוקרטיה שלצדך** ג'ואן טרונטו טוענת שהכישלון המרכזי של הסדר הדמוקרטי בן זמננו הוא בתחום הטיפול. המחויבות לשוק ולעקרונות הרווחיות והתחרותיות יצרו גירעון טיפולי וגירעון דמוקרטי. הגרעונות האלה כבדי משקל, לא רק משום שחוללו את משבר הטיפול, אלא בתרומתם להתרחבות התפיסה הציבורית ולפיה המרחב הפוליטי והמדינה לא רלוונטיים לחיי היומיום של הפרט. משמעות תפיסה זו היא הפניית גב לכל מחויבויות הטיפול היומיומיות המוטלות על הורים לילדים, על ילדיהם של מבוגרים ועל אחרים

הנושאים באחריות לטיפול, בשכר או שלא בשכר, ועל כן קשורים ביחסי תלות עם אלה הזקוקים לו. טרונטו פורסת את טיעוניה רבי העוצמה, הבאים לחזק הן את הדמוקרטיה והן את היכולת להתמודד עם סוגיית הטיפול, כשהיא מציגה ביקורת שיטתית ומפורטת על התפיסה הניאו-ליברלית המנחה את עקרונות השוק.

נקודת הפתיחה של טרונטו היא התהליך ההיסטורי ששינה את היחסים בין הבית לבין הטיפול ויצר את המצב הנוכחי שבו אנו תלויים במערכות נצלניות, לא מספקות, חלקיות ומופרטות, ומצפים מהן למענה על טווח צורכי הטיפול ההולך ומתרחב תדיר. ביחסים השוררים היום החברה נותנת פטורים מטיפול לקטגוריות חברתיות – נניח לגברים הממוקמים במעלה ההיררכיות הכלכליות, הפוליטיות והצבאיות – בתואנה שכל אדם אחראי אך ורק לעצמו, כך שאלה המטפלים באחרים סביבם עושים זאת מבחירה חופשית. הליקוי המרכזי המאפיין את משבר הטיפול מנקודת מבטה של טרונטו הוא הציפייה שהשוק יוכל לתת מענה לצורכי הטיפול. כשהיא אומרת שוק, היא מתכוונת לפתרונות מופרטים שאינם באחריות המדינה. פתרונות אלה, המושתתים על עקרונות של רווחיות ותחרותיות, הם בהכרח חלקיים ומאמצים מודלים של טיפול המתקיימים על בסיס של תקצוב חסר. במיוחד לקויה לדעתה ההנחה המאפיינת את החשיבה הקפיטליסטית ולפיה אנו מגיעים לכל חליפין כלכלי מנותקים מהקשר של זמן ומרחב. לפי הנחה מעוותת אך רבת עוצמה והשפעה זו, כל הנכנסים לעסקה כלכלית נכנסים מנקודת מוצא שווה. כשעקרונות השוק מוצגים כמתאימים לארגון פתרונות ושירותי טיפול, לא לוקחים בחשבון שאנחנו מגיעים ממוקמים חברתיים הנבדלים ביניהם ברמות התלות והפגיעות, בעומק האי-שוויון על השלכותיו קצרות וארוכות הטווח. לא ניתן לתקן את המערכות האלה לדעתה של טרונטו, ולכן נדרשת חשיבה אחרת על אופן ניהולה של האחריות על הטיפול כיום, והדרך הטובה ביותר לעשות זאת היא לבנות חברה דמוקרטית שבה עקרונות דמוקרטיים מארגנים גם את הפתרונות בתחום הטיפול. ספרות רחבת היקף משמשת את טרונטו בבחינתה את היחסים בין השוק לבין אזרחות, דמוקרטיה וטיפול. והספרות הזו מאפשרת לה להציג את היחסים בין נותני הטיפול למקבליו בהיבטים של מגדר, מעמד ואי-שוויון. ההיבט המגדרי זוכה אצלה לתשומת לב מיוחדת, משום שהיא רואה בהסדרי הטיפול הנוהגים מנגנון של הדרת נשים, עד כדי שלילת אזרחותן וחירויותיהן. הפקדתן של נשים על הטיפול, ללא נגישות לחלופה רצינית ואיכותית ולצד שחרורם של גברים פריווילגים ממחויבויות אלה, כמוה כשעבוד מנקודת מבטה, ומבחינה זו היא רואה את הסדר הדמוקרטי הנוכחי כמשמר ממד מרכזי של העבדות. הקישור התרבותי החזק בין נשים לבין אחריות על הטיפול בתחום הפרטי מעצב את הטיפול כמרחב ביטוי של יחסי הכוח המעמדיים. נשות המעמד הבינוני, השואפות לממש את החוזה האזרחי שלהן ולחזק את מיקומן כאזרחיות שוות באמצעות תעסוקה מקצוענית, מנציחות, באמצעות הסדרי הטיפול שהן מממנות, את האי-שוויון בין משפחות. מבחינתה של טרונטו הפתרון הוא במוסדות דמוקרטיים שיאפשרו תהליכים שקופים ודיאלוגיים של הקצאת האחריות על הטיפול. גם אם התהליך המקדם דיאלוגיות ציבורית כזו, הדנה הן במודל הטיפול והן בהיבטים של החלת

פתרונות טיפול, הוא תהליך מאתגר וקשה בהקשרן של צורות המדיניות הניאו-ליברליות וביחס לאופנים שבהם הטיפול עצמו מקשה על הסדר הדמוקרטי, בהיותו יצרן של יחסי תלות ספציפיים ולא דוקא שוויוניים. המפתח להיתכנותו של תהליך כזה הוא ביטול מערכת הפטורים מטיפול לקטגוריות באוכלוסייה והכללתן של העוסקות במתן שירותי הטיפול על כל הטווח הרחב שלהם, לצד שילוב מקבלי הטיפול ליד שולחן המשא ומתן. אין הכוונה שיש צורך לחלק את נטל הטיפול באופן שוויוני, טוענת טרונטו, אלא שעלינו לקחת את הכוח הדרוש כדי להיות מחוברים ומכוונים לתהליך הפעיל והמתמשך של ההתייחסות לטיפול, החשיבה עליו וארגונו הדמוקרטי. יתרה מזאת, התהליך הדמוקרטי המחייב הזה יעסוק – ביחס לשירות הספציפי שידון בו ובכל אחד מהדיונים בשירות חברתי נדרש – בשאלת מעורבותה של המדינה, יתרונותיה וחסרונותיה לעומת פתרונות לא מדינתיים או שותפויות של הפרטי והציבורי המנצלות את יתרונות המדינה לצד יתרונות הארגונים הלא מדינתיים. דיון כזה יישא גם תרומה רבת ערך בהעמדת טווח חלופות של הסדרי טיפול המתאימות להעדפות שונות ולצרכים שונים של אלה הזקוקים לשירות. התנאי לגיטימיות של כל אחת מהאפשרויות שיוצעו יהיה המידה שבה היא תאפשר לאנשים להיכנס להסדרי טיפול מנקודת מוצא שוויונית. בזכות התדיינויות ציבוריות ופתוחות אלה תתפתח מערכת דמוקרטית של שירותי טיפול שתציע טיפול איכותי יותר באמצעות השתתפותם של אזרחים בתהליכי קבלת ההחלטות. בדרך זו גם תתחזק המהות הדמוקרטית של המרחב הציבורי שיתבסס כמרחב התדיינות ציבורית האחראי לטיפול הוגן ויתחזקו יסודות של אמון, חירות ושוויון.

ביקורתה של ג'ואן טרונטו על חדירת עקרונות השוק למרחבי הטיפול וחזונה הממוקד בארגון דיאלוגי של הסדרי הטיפול ראויים להתדיינות ציבורית רחבה בישראל. יש בהם כדי לתרום להצמחת זרם של חוקרות מדיניות ציבורית, סוציולוגיה, כלכלה, מדע המדינה ומגדר, שישמיע את קולו של פמיניזם מקומי הממוקד בשירותים החברתיים. הסדר הפוליטי שטרונטו מציעה הוא פמיניסטי במספר היבטים: (1) הוא מושתת על ביקורת פמיניסטית של הניאו-ליברליזם המאדיר את עקרונות השוק כפתרון כללי ותשובה לכל עניין. (2) הארגון החברתי של הטיפול שהוא מאפשר נותר מחויב לזכויותיהן של המועסקות בשירותי הטיפול, כמו גם אלה המעניקות טיפול בהקשרים משפחתיים. כל אלה המנגישות לבני אדם משאבי תמיכה בפעילות היומיום שלהם, ובמגוון מצביי החיים שהגיעו אליהם, מחולצות, בעזרת עקרונות הדיאלוג שטרונטו מציעה, מסיכוני השעבוד והמסחור, שעקרונות השוק חושפים אותן אליהם. (3) אותו ארגון חברתי מחויב להגן על זכויותיהם של אלה הזקוקים לתמיכה ולטיפול, ובמיוחד על זכותם להיות חלק מעיצוב מודל הטיפול. זה האחרון מחייב תהליכים של שיתוף ציבורי וחזוק השקיפות, על מנת למנוע את אחד הכשלים הממקדים את תשומת לבו של טרונטו: האפשרות שמעניקות הטיפול מנצלות לרעה את סמכותן כ"יודעות" על אלה הזקוקות לטיפול, ובמקום להתייבב לצדן מפעילות עליהן כוח. Caring with הוא העיקרון המנחה את עיצוב חלופות הטיפול האפשריות, ומבחינת טרונטו אין הוא יכול להכיל פרקטיקות כוחניות שאינן מתבססות על תהליך לימוד הדדי של נותני הטיפול ומקבליהן,

המקפיד על למידת הרגישויות התרבותיות כחלק מרכזי בעיצוב מודל הטיפול. בדרך זו היא מצליחה ללמד על המשמעות הפוליטית של ההתרחקות מהדיכוטומיה פרטי-ציבורי ולהבטיח שהסדר הדמוקרטי לא ייפול לפרקטיקות כוחניות במרחבים המשפחתיים, כמו גם במרחבי הטיפול האחרים. המודל שלה לאזרח דמוקרטי מחויב לטיפול פעיל ומערב הוא מודל ראוי לאימוץ ובמיוחד ראוי להתדיינות ולבירור.

Neoliberalism as a State Project: Changing the Political Economy of Israel

Asa Maron and Michael Shalev (Editors)

Oxford: Oxford University Press. 2017. 219 pages

סקר: אמית אביגור-אשל¹

לא מעט מסגרות תיאורטיות והסברים הוצעו לתהליך הניאו-ליברליזציה שעברו מדינות רבות בעולם וישראל בכללן. ספר זה מצטרף לדיון נרחב ופורה זה, באמצע גישה המציבה את המדינה במרכז, כלומר גישה הגורסת שהמדינה היא גורם שבלעדיו לא ניתן להסביר את התהליך ואת אופיו. מטרתו העיקרית היא לנתח מקרוב את תהליך הניאו-ליברליזציה שעברה ישראל. הטענה המרכזית, כשם הספר, היא שניאו-ליברליזם הוא פרויקט של המדינה. דמותו ומאפייניו של פרויקט זה הם תוצר המאבקים והעוצמה של שחקנים מדינתיים שונים. כלומר: המאבקים בתוך המדינה תופסים מקום נכבד ביצירתן ובעיצובן של הכלכלה הפוליטית והמדיניות החברתית המקומיות.

קשה להגזים בערכה של טענה זו. לנוכח טיעונים שנשמעים כבר עשרות שנים על כך שתהליכי השינוי בכלכלה הפוליטית ובמדיניות החברתית הם תוצר של הגלובליזציה ושל התחזקות עוצמתו של "השוק החופשי", ספר זה מציג מגוון רחב של עדויות, ולפיהן לא מלאך ולא שרף ולא תהליכים עולמיים וא-פרסונליים מעצבים את המדיניות הכלכלית-החברתית, אלא המדינה והפוליטיקה, וטענה זו תקפה בעיני עורכיו גם לעידן הניאו-ליברלי.

אלה מבססים את טענתם דרך שלושה נושאים, שלושת חלקי הספר: הכלכלה הפוליטית של ישראל, מדינת הרווחה ושוק העבודה. הכותבים השונים המשתתפים בקובץ מציגים סינתזה של מחקרים קודמים שלהם עצמם ועדכון של הידע מאז פורסמו אותם מחקרים. המאמרים קצרים יחסית (כ-15 עמודים כל אחד), קריאים מאוד ברובם, בהירים ותמציתיים. בכך הם נותנים שירות טוב למחקר בתחומי הכלכלה הפוליטית והמדיניות החברתית של ישראל, בעיקר למען אלה שאינם מצויים בספרות בתחום. כלומר: הספר יכול לשמש כספר יסוד מצוין להוראת שני תחומי המחקר. לקוראים המכירים את עבודותיהם הקודמות, הכותבים מציעים, כקבוצה, את ארגונו של גוף הידע במסגרת תיאורטית אחת – גישת המדינה במרכז.

1 המחלקה למדע המדינה ותוכנית פכ"ם, האוניברסיטה העברית; המחלקה למנהל ומדיניות ציבורית, מכללת ספיר; התוכנית האקדמית לקורס טיס, אוניברסיטת בן-גוריון. מחקריו בוחנים כיצד הסדר הניאו-ליברלי מתייצב לאורך זמן מבחינה פוליטית וסוציו-פוליטית.

הספר מתאים לחוקרי מדיניות חברתית ולכלכלנים פוליטיים, ומיועד בעיקר לאלה המתעניינים בנקודות ההשקה שבין שני התחומים האלה.

מקורותיו התיאורטיים הם גישת המדינה השמה דגש על האוטונומיה של המדינה מהחברה, על המבנה המוסדי שלה ועל תפקידם של מוסדות בעיצוב התנהגות והחלטות, ובכלל זה תהליכי קביעת מדיניות. עם זאת, כבר במבוא העורכים מבהירים שלצד חשיבותם של מוסדות ורעיונות – שני מושגים שבתקופה האחרונה מעסיקים מאוד את הגישה המוסדית החדשה (New Institutionalism) – בכוונתם להמחיש את חשיבותם של העוצמה והאינטרסים של שחקנים מדינתיים. הספר, ככלל, אכן עושה זאת, ובכך מרים תרומה לא מבוטלת למחקרים בתחומי הפוליטיקה והמדיניות, שמאז הופעת המוסדיות החדשה נוטים לא פעם להזניח את מושג העוצמה לטובת ניתוח מוסדי. בה בעת, היחסים בין עוצמה ואינטרסים מזה לבין רעיונות מזה מוצגים בדרכים שונות. המבוא מצהיר על עדיפות לעוצמה ואינטרסים, אך המאמרים השונים מתייחסים לא מעט לרעיונות כגורם כבד משקל בהסבר של תהליכי מדיניות ותוצאותיהם. לעניות דעתי המגוון הזה הוא נקודת חוזק של הספר. הוא מעלה את האפשרות שהיחסים בין עוצמה לרעיונות הם יחסים דיאלקטיים ומורכבים, ועל כן יכול להיות מקור להתפתחויות תיאורטיות מעניינות ומועילות. מצד אחד רעיונות תלויים בעוצמה, כי שחקנים המחזיקים בה יכולים לקדם, והם גם משאב עוצמה, בשמשם כלי למתן לגיטימציה למדיניות מסוימת (Mandelkern, ch. 5; Maron & Shalev, ch. 1). מהצד האחר הם מסבירים שינויים במבנה המוסדי של המדינה, המעניקים לשחקנים מסוימים משאבי עוצמה וכן את היכולת להתגבר על מבוי סתום בתהליך שינוי מוסדי, הנובע ממאבקי עוצמה, באפשרם לשחקנים בעלי אינטרסים שונים להקים קואליציות מדיניות מובילות שינוי (Mandelkern, ch. 5; Helman & Maron, ch. 7). בהיבט אחר הם מופיעים כמרכיב הממלא בתוכן אינטרס כללי כמו השגת אוטונומיה. כך, למשל, במקרה של מאבקו של משרד האוצר עם הביטוח הלאומי על מבנה המימון של המוסד, האינטרס הקבוע של האוצר בשליטה בהוצאה התקציבית תורגם – בעזרת רעיונות ניאו-ליברליים – לתמיכה בהפחתה של מס המעסיקים (Koreh & Shalev, ch. 6). ייתכן שהתבססות על רעיונות שאינם ניאו-ליברליים, כדי לתת מענה לאינטרס זה, הייתה מובילה, למשל, לניסיון לצמצם את חלקם של העובדים. הסיכום של העורכים מצביע על הקושי להכריע לטובת מתן עדיפות לאחד הגורמים: מטרת השחקנים המדינתיים המקדמים ניאו-ליברליזציה, לטענתם, היא "סימולטנית, להבטיח ולשמר את הניאו-ליברליזם וכן להגן ולהגדיל את האוטונומיה שלהם [עצמם] בתוך המדינה" (עמ' 181).

מושג אחר המלווה את הספר לכל אורכו הוא דה-פוליטיזציה. הוא מוזכר באופן שולי או מרומז במבוא ובשני פרקים (Grinberg, ch. 2; Tabibian-Mizrahi & Shalev, ch. 9) וזוכה לטיפול מעמיק יותר בפרק הסיכום ובעיקר בפרק של ממן ורוזנהק (Maman & Rosenhek, ch. 4). ככלל, דה-פוליטיזציה פירושה תהליכים שבהם מרחיקים תחומי

מדיניות שונים מסמכותם של גופים נבחרים ומדיון ומעורבות ציבוריים לטובת הכרעתם של אלה המוגדרים כמומחים לתחום. אין בכך, כמובן, כדי להעלים את הפוליטיקה מתהליך קביעת המדיניות, אבל כך ניתן להרחיק ממנו שחקנים שונים ולחזק את הנותרים. תהליכי דה-פוליטיזציה נמצאו כמאפיין בולט של הפוליטיקה של הניאו-ליברליזם, ובמסגרתם, כפי שמראים ממן ורוזנהק, קיבלו סוכנויות מדינתיות, כמו הבנק המרכזי, סמכויות עצמאיות נרחבות (Wood, 2016). מכיוון שפעילותם של שחקנים מדינתיים (רובם סוכנויות מדינתיות ופקידים לא נבחרים) לחיזוק האוטונומיה שלהם ביחס לשחקנים אחרים (מדינתיים, פוליטיים וחברתיים) היא תמה מרכזית בספר, חשוב לעמוד על מקומן של פרקטיקות של דה-פוליטיזציה.

לבסוף, ההקדמה מאירת העיניים של ג'ון קמפבל (Campbell) ופרק הסיכום של העורכים (Maron & Shalev, ch. 11) פותחים פתח חשוב לעיסוק אמפירי ותיאורטי בשילוב הרוןח בישראל בין ניאו-ליברליזם ללאומיות. אף שעוצמת הניאו-ליברליזם הישראלי גדולה והיא מבוססת על עיצוב מחדש של "הארכיטקטורה של המדינה" (עמ' 182), המבנים הלאומיים-הציוניים של המדינה, המתבטאים הן במבנה מוסדי ובמדיניות והן באתוס ובערכים המשותפים לרבים מקרב האוכלוסייה היהודית, משמשים בסיס רעיוני ומשאב עוצמה חשוב בעיצובם של תהליכים פוליטיים ותהליכי מדיניות שונים. העורכים מראים שלמרות המתח המובנה בין שני מרכיבים אלה, יש לא מעט הקשרים שבהם היחסים הופכים מורכבים ומתוך כך יציבים הרבה יותר ממה שניתן לשער במבט ראשון. ככלל, עצם חתימתו של הספר המקיף הזה בדיון בנקודה זו מלמדת שחוקרי הכלכלה הפוליטית והמדיניות החברתית עוד יידרשו לה רבות בהמשך.

מקורות

Wood, M. (2016). Politicisation, depoliticisation and anti-politics: Towards a multilevel research agenda. *Political Studies Review*, 14(4), 521-533.

קפיטליזם ומגדר: סוגיות פמיניסטיות בתרבות השוק

רונה ברייר-גארב, דנה אולמרט, ארנה קזין ויופי תירוש (עורכות)

ירושלים: הוצאת מכון ון-ליר והוצאת הקיבוץ המאוחד, 2017. 441 עמודים
סקרה: שרי אהרוני¹

קפיטליזם ומגדר הוא אסופת מאמרים עשירה ומגוונת המבקשת למלא את החסר בכתיבה בעברית על הקשר המורכב שבין פמיניזם, מגדר והקפיטליזם המאוחר. כמעט בכל פרקי האסופה מהדהדת השאלה אם ניתן להתנגד לקפיטליזם. היא זוכה לפיתוח תיאורטי מעמיק במאמר החותם אותה, פרי עטה של ננסי פרייזר, פמיניזם, קפיטליזם ועורמת ההיסטוריה. זוהי, ללא ספק, אחת הסוגיות החשובות של זמננו, והיא רלוונטית במיוחד למתעניינים במדיניות חברתית. בפרק המבוא מסבירות העורכות, רונה ברייר-גארב, דנה אולמרט, ארנה קזין ויופי תירוש, שהנחת היסוד של האסופה היא שהקפיטליזם המאוחר, כמערכת מוסדית ותרבותית, השכיל לנכס ולנטרל את התביעות לצדק כלכלי ולחלוקה מחדש של משאבים חומריים וסימבוליים, מכיוון ש"לתרבות השוק יש יכולת להכיל ולנצל, לעתים באופן ציני, את כוח המשיכה של זהויות שוליים ושל דימויים החותרים תחת התרבות ההגמונית, כדי להגדיל מכירות ולהעצים את תרבות הצריכה שנגדה הופנתה הביקורת התרבותית והפוליטית מלכתחילה" (עמ' 10).

האסופה נחלקת לארבעה שערים: שוק האזרחות; כלכלת הגוף; משפחה וכסף; תעשיית הייצוגים. כל שער נפתח בצילום של יצירת אמנות ונחתם בשיר. התעקשות העורכות לשלב מאמרים מתחומי ידע שונים בקטעי שירה ואמנות חזותית מהדהדת את תחושת השפע והמגוון המאפיינת את תרבות הצריכה ובו בזמן מחדדת את תחושת המשבר, המחנק והמבוי הסתום שהאידיאולוגיה הניאו-ליברלית שרויה בה. שלל הזהויות וחוויות החיים המתועדות בספר מגלות שהקפיטליזם דומה לתמנון עצום ממדים, תופעה חובקת-כול המעצבת אינטראקציות אנושיות ותבניות תרבותיות מקומיות וגלובליות כאחד, ואשר ביטוייה המרכזיים ניכרים בדומיננטיות של יחסי קנייה ומכירה גם בעולמות שאינם מזוהים עם השוק – המשפחה, הגוף והרגש.

רבים מהמאמרים מייצגים את נקודות המבט של אלה שאינן קובעות את חוקי המשחק: נשים בעוני, אימהות חד-הוריות, נפגעות עברות אלימות וגילוי עריות, נשים לסביות ואפילו מרצות באקדמיה. הן מתמרנות ביצירתיות כדי לשרוד ולעתים גם להיאבק במציאות שבה

1 התכנית ללימודי מגדר, הפקולטה למדעי החברה, אוניברסיטת בן גוריון בנגב.

המדינה מתנערת ומצמצמת את אחריותה לרווחתן של אוכלוסיות חלשות בכלל ונשים בפרט. כך למשל מאמרה מאיר העיניים של עינת לביא, **עבודת care כמעצבת תפיסת צרכים כלכליים אצל אימהות החיות בעוני**, מחדד שאימהות החיות בעוני תופסות כהכרחיים גם את צורכיהם הלא-בסיסיים של ילדיהן (בגדים חדשים, ממתקים, בילויים, חוגים). לשם כך הן מאמצות דרכים שונות "למתוח את הגבולות" ולהשיג כסף בדרכים "המתגלות פעמים רבות כקשות ופוגעניות במיוחד עבורן" (עמ' 250), ובהן התשה עצמית, עבודה לא מדווחת, סיוע מעמותות צדקה ואף חליפין של מין תמורת הטבות חומריות. ממצא זה מרים תרומה חשובה להרחבת הדיון הפמיניסטי העכשווי במושג "עוני", המשתנה לנוכח האתוס הניאו-ליברלי של "אזרחות צרכנית".

שירי רגב-מסלם, שמאמרה מתמקד בתופעות של הונאת הביטוח הלאומי כאקט פוליטי, ממשיכה קו זה וטוענת שנשים עניות בישראל מצדיקות הונאות, כמו הסתרת מידע על הכנסות נוספות, בן זוג או בעלות על רכב, באמצעות טיעונים המבוססים על תפיסת "אזרחות אימהית". תפיסה זו רואה את עבודת האימהות כאינטרס חברתי כללי ומזהה את הזכאות לקצבאות כתמורה לאימהות טובה ולהשקעה ארוכת טווח בגידול ילדים מושגחים ומטופלים היטב. פעולות הונאה, לטענת רגב-מסלם, הן למעשה ניסיון לשנות את הגבולות החברתיים הקובעים מיהו אזרח "ראוי" ו"לא ראוי", ולהרחיבם על פי היגיון המזכיר מדינת רווחה מטרנליסטית.

מאמרה של תמר הגר, **אקטיביסטית פמיניסטית באקדמיה הישראלית**, עוסק בתיעוד ההתמודדויות של נשים בעלות הון תרבותי וכלכלי, המנסות לרתום את מעמדן להובלת שינוי חברתי ולהעלאת מודעות לנושאים שנויים במחלוקת. ואולם גם מאמר זה מגלה שנשים עסוקות במשא ומתן עם המוסדות המגדירים את זהותן האישית והמקצועית ובהתלבטויות מוסריות שעיקרן הוא החשש להפוך "למשתפת פעולה עם הסדר שנגדו אני פועלת, וכך באופן פרדוקסלי [ל]תרום לקיומם ולשימורם של מבנים של דיכוי" (עמ' 152). גילי המר, במאמרה **נשים עיוורות רואות מגדר**, משתמשת גם היא במושג "משא ומתן", כדי לתאר את המתח שבין אינדיבידואליות לקולקטיביות בעידן הקפיטליזם הצרכני ואת האופן שבו נוצרת סוכנות (agency) בתנאים כאלה. המאמץ והזמן המושקעים, לטענתה, בניהול הגוף וההופעה החיצונית מזמנים לנשים עיוורות אפשרות להיות בו בזמן גם חלק מתרבות השוק (המותאמת למידותיהם של אנשים רואים/בריאים) וגם פרשניות חיצונית של תרבות זו. ההקשבה לנרטיבים יומיומיים של נשים עיוורות, המתארות פעולות שגרתיות של התלבשות, איפור, החזקת הגוף ועוד, תורמת למאמץ רחב יותר של הפרכת הדימויים החד-ממדיים של נשים עם מוגבלויות, המתוארות לעתים קרובות כמטופלות וכלקוחות של שירותים חברתיים.

מאמרים אחרים, כמו אלה של אורלי בנימין ושל יעל חסון וולריה סייגלשיפר, מציעים ניתוח מוסדי המסיט את המבט מסיפורי חיים ומנרטיבים אישיים. ניתוח כזה מדגיש את תפקידה של המדינה בשימור פערי שכר, שוליות חברתית ועוני או בשינויים, ודן בצורך לגבש רפורמות

חוקיות וארגוניות מתערבות, כדי לייצר צדק מגדרי ולהגן מפני פרקטיקות של הפרטה ודה-רגולציה. בנימין מסכמת את מאמרה באמירה נוקבת – על נשים להמשיך להיאבק למען מדינת רווחה, כלומר על הגדלת ההוצאה הממשלתית על שירותים חברתיים וקצבאות, על חיסול תהליכי ההפרטה וההעסקה באמצעות חברות כוח אדם ועל הכרה בתגמול על עבודות שקופות. חסון וסייגלשיפר מסבירות כיצד ניתן להשתמש בכלי מדיניות כמו הטמעת חשיבה מגדרית (gender mainstreaming) כדי להביא לשינוי בהקצאות, ומדגימות זאת באמצעות מקרה בוחן חשוב – ניתוח מגדרי של תקציב המדינה.

נקודת מבט משלימה על הניתוח המוסדי, המבוססת על הפמיניזם המשפטי, מוצגת במאמריהם של יפעת ביטון (על דיני הנזיקין ככלי לשינוי פמיניסטי), צבי טריגר (על המחלוקת המשפטית על חתימת נשים נשואות בתקופת היישוב) וטלי שפר (על יחס המשפט האמריקני לקטגוריה "מטפלת בשכר"). ביטון מציגה את דיני הנזיקין כחלופה מרעננת לשאלת ההתנגדות לקפיטליזם. לטענתה, דיני הנזיקין, שהפכו בסוף המאה ה-19 כלי מרכזי בהתפתחות החשיבה הקניינית וביחסי עובד-מעביד, מסמנים מרחב "אנטי חברתי", משום שהם הקלו בשיטתיות על בעלי הון והסירו מהם אחריות לנזקים ולעוולות. לכן "שימוש פמיניסטי מושכל בדיני הנזיקין יכול להפעיל את כלי הטלת האחריות הנזיקית, כדי להעביר את הנטל הכלכלי שנושאת בחובה אפליה זו מכתפי האוכלוסייה המוחלשת אל כתפיה של ההגמוניה. נטל זה יועבר הן בדרך של פסיקת פיצויים בגין מעשי האפליה והן בדרך של הפנמת עלויות האפליה" (עמ' 85).

מאמריהן של רלה מזלי, רונה ברייר-גארב ויעל לוי-חזון עוסקים בדרכים שונות במהות הקשר בין הקפיטליזם העכשווי למיליטריזם ולמלחמה ובאופן השקתם לנשיות ולגבריות. מאמרה של רלה מזלי על תפוצת הנשק הקל בישראל מצביע על ההשלכות ההרסניות והאלימות של התרחבות תעשיית האבטחה המבוססת על הפרטה ועל תנאי העסקה מנצלים. מאמרה המטריד של יעל לוי-חזון, המציע קריאה בשני סיפורים של אורלי קסטל-בלום, מתמקד בחויית המלחמה מנקודת המבט של האישה ה"אנטי-גיבורה", העסוקה בהתנגדות למיליטריזם ולזהות הקולקטיבית דרך אכילה, בישול וחיפוש אחר מזון כדרך לשרוד. ואילו במאמרה של ברייר-גארב (**גבריות וקפיטליזם בסרטים "מועדון קרב" ו"הרשת החברתית"**) נקשר משבר הגבריות של הצווארון הלבן ועולם הפיננסים והטכנולוגיה האמריקני עם דחפים אלימים מטרידים ובלתי פתורים היוצרים מועדונים סגורים.

מעניינים במיוחד הם המאמרים העוסקים בייצוגים תרבותיים ובגוף. אלה חושפים כיצד הקפיטליזם פועל כ"אידיאולוגיה אינטימית" הנוצרת שוב ושוב בתוך מציאות יומיומית של צרכנות (קניות בסופר), טיפוח הגוף ושינוי הגוף (ניתוחים פלסטיים, עיצוב שיער, איפור, שינוי מין) והתמודדויות עם עולם העבודה: שליחת קורות חיים, התקדמות במקום העבודה, ניצול בעבודה, פיטורין. בסיפור הקצר של נועה אסטרייכר, **המוכרנית**, מתוארת שגרת העבודה הפוגענית של מוכרת בחנות ספרים בקניון (עמ' 237):

ביקשתי העלאה. מנהל המכירות של הרשת חשב שלושה שבועות לפני שבא ולקח אותי הצדה לשיחה. הוא דיבר באריכות על התרומה החיובית שלי לרשת, על יכולות המכירה הגבוהות שאני מפגינה. [...] הוא מחייך חיוך רחב ומושיט לי יד ללחיצה. אני מודה לו מספר פעמים וחוזרת למשמרת. המנהלת מסמנת לי לגשת אליה. 22 שקלים ו-45 אגורות לשעה.

זהו המשא ומתן המינורי שנשים רבות טרודות בו, והוא נבנה תוך ניצול של כוח עבודה נשי, זול ומוגזע. מאמריהם של עמרי הרצוג ועידן ירון (על המהפך הפלסטי), כרמל וייסמן (על בלוגים של נערות), יערה קרן (על מסחור המורשת הנשית השחורה בסיפור **שימוש יומיומי** מאת אליס ווקר) ושירה סתיו (על פרשת יוזף ואליזבת פריצל) מתבוננים מנקודות מבט שונות על דרכי הפעולה של האידיאולוגיה האינטימית הזו. מכולם עולה שהמטבע המרכזית שהליברליזם סוחר בה הוא רעיון האוטונומיה העצמית, האחריות האישית, הרצון החופשי, הכמיהה לאושר ולגאולה והנחת הסוכנות והשליטה של הפרט על חייו.

לסיכום, זוהי אסופה מגוונת ועשירה, המציגה פסיפס מרתק ומעורר מחשבה. אף שהיא מכוונת למתעניינות בחשיבה ובמחקר עכשווי בתחום המגדר והפמיניזם, אין ספק שהיא תשכיל קוראות מתחומי התרבות, הספרות, המשפט, הכלכלה, העבודה הסוציאלית, המדיניות הציבורית ובכלל.

עיון ראשון

The Privatization of Israel: The Withdrawal of State Responsibility

Amir Paz-Fuchs, Ronen Mandelkern and Itzhak Galnoor (Eds.)

New York: Palgrave Macmillan. 2018. 419 Pages

אסופת מאמרים זו מכסה מכלול רחב מאוד של תחומים הנוגעים לסוגיית ההפרטה בישראל ומספקת סקירה היסטורית מקיפה של המדיניות הנוהגת בסוגיה זו. בין התחומים הנסקרים בספר נכללים תשתיות לאומיות, מדיניות הגירה, קרקעות, בריאות, חינוך, רווחה, רגולציה ואף עיצוב מדיניות. הספר מציע סקירה ביקורתית של השלכות מדיניות ההפרטה על המגזר הציבורי ועל החברה והדמוקרטיה, בהדגישו את השפעותיה על האי-שוויון, על הדמוקרטיה ועל איכות השירותים הציבוריים. הספר מיועד לסטודנטים, למקבלי החלטות ולחוקרים המתעניינים בהיבטים הכלכליים, הסוציולוגיים, המדיניים-הפוליטיים והמשפטיים של מדיניות ההפרטה ומאפייניה במדינה המודרנית. הטענה המתחזרת ממכלול המאמרים בספר זה היא שההפרטה בישראל התחוללה לא בהכרח במקביל לתהליכים של נסיגת המדינה מאחריותה, אלא שבמקרים מסוימים חיזקה את יכולותיה של המדינה לקדם אתוס לאומי.

בזכות מדינת הרווחה: מבחר ממאמרי של אברהם דורון

ג'וני גל ואבישי בניש (עורכים)

תל אביב: רסלינג. 2018. 370 עמודים

ספר זה מתמקד בסוגיות העומדות במרכז הדיון על מדינת הרווחה. הוא מקבץ לתוכו ממיטב העבודות של פרופ' אברהם דורון בנושא, ולצדן מבואות שכתבו עורכי הספר, חוקרי מדינת הרווחה, פרופ' ג'וני גל וד"ר אבישי בניש. פרופ' דורון הוא בכיר חוקרי מדינת הרווחה בישראל. כתביו בנושאי מדיניות חברתית, התפתחות מדינת הרווחה, ביטחון סוציאלי, רווחה

וצדק חברתי זיכו אותו בפרס ישראל. לצד היותו חבר סגל באוניברסיטה העברית, הוא היה שותף מרכזי בעיצוב המדיניות החברתית בישראל. פרסומיו משמשים מזה עשורים מסד ללימודי מדינת הרווחה, והם ממשיכים לעורר עניין רב בקרב חוקרים וסטודנטים בארץ ובעולם. קולו של אברהם דורון הוא קול ברור, ייחודי, חד-משמעי, המבוסס על ערכי היסוד של מדינת הרווחה; יושרו האקדמי ומבטו הביקורתי מעניקים לעבודותיו רלוונטיות ותוקף. בספר ניתן למצוא מאמרים העוסקים בהתפתחות מדינת הרווחה בישראל, כמו גם כאלה המתמקדים בסוגיות מרכזיות של מדיניות חברתית, כגון זכויות חברתיות, עוני, הדרה ורב-תרבותיות.

קורבניות. נקמה ותרבות הסליחה

איוון אורליק, מרים ברגר ואבי ברמן

כפר ביאליק; הוצאת אח. 2017. 342 עמודים

הספר מתמקד בקורבניות פוסט-טראומטית, בנקמנות ובתרבות הסליחה. מחבריו מספקים את מושגי המפתח הנוגעים להתערבות טיפולית בעבודה עם קורבנות טראומה וצאצאיהם, ונעזרים בהמשגות פסיכואנליטיות לחקר הנושא. בכתיבתם הם משלבים בין נקודות מבט אישיות, טיפוליות ופסיכואנליטיות, כדי לחשוף את המרכיבים התוקפניים בקורבנות ולהציע דרכים קומוניקטיביות יעילות המובילות לסליחה ולהתקרבות. לכל אורכו של הספר מוצגות תובנות מאירות עיניים על חוויות כואבות וטורדות מנוחה שעברו אנשים במלחמות שהתחוללו בעולם במאה האחרונה.

צדק חינוכי, הפרטה ומטרות החינוך

יוסי דהאן

ירושלים: הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר. 2018. 199 עמודים

הספר מציע ניתוח ביקורתי של שלוש מחלוקות המעסיקות מערכות חינוך בכל המדינות הדמוקרטיות, וישראל בכללן: המחלוקת על הצדק החלוקתי, המתבטאת בפערים בהישגים בלימודים על רקע לאומי, אתני, מגדרי ומעמדי; המחלוקת על אחריות המדינה והמתח המובנה שנוצר בין "מוסר" ל"יעילות" עקב תהליכי ההפרטה; המחלוקת על מטרות החינוך ועל הדיוקן הראוי של בית הספר, לרבות התכנים, דרכי ההוראה והמורים. המחבר משלב ניתוח נורמטיבי בכלים פילוסופיים וניתוח אמפירי בכלים כלכליים, תרבותיים ופוליטיים,

ומצייר תמונה רחבה ומפורטת ראשונה מסוגה של מערכת החינוך הישראלית וההקשר שבתוכו היא פועלת. ימצאו בו עניין אנשי אקדמיה, מורים, מנהלי בתי ספר, קובעי מדיניות במערכת החינוך והציבור הרחב.

